

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

עבודה חינוכית-טיפולית עם בני נוער בסיכון ובמצוקה

**"לא רואים בעיניים": בני נוער העוסקים
בסחר בסמים בקהילה**

יחית אלפסי, מיכל קרומר-נבו ושפרה שגיא

”לא רואים בעיניים” בני נוער העוסקים בסחר בסמים בקהילה*

יחית אלפסי, מיכל קרומר-נבו ושפרה שגיא

תקציר

מאמר זה מציג את ממצאיו של מחקר אתנוגרפי בקרב קבוצת נערים שעסקו בסחר בסמים בעיר דרומית. המאמר מציג את היחסים ההדדיים בין הנערים לבין קהילתם בעזרת ביטוי שהיה נפוץ בשפתם של הנערים: ”לא רואים בעיניים”. הנערים השתמשו בביטוי כדי לתאר את עצמם כמי שמתעלמים מנורמות ומפרים אותן ביוזעין ובגלוי, וכמי שאינם פוחדים מן הסנקציות המוטלות על מי שסוטה מן ההתנהגות המקובלת. אף שהתנהגותם של הנערים נחשבה להתנהגות מתריסה ובעייתית, המחקר חושף את מציאות החיים של הנערים ואת האופן שבו הקהילה והשירותים החברתיים, בכללם בתי ספר, בתי המשפט וכן בעלי תפקיד בקהילה, ”לא ראו” אותם ונכשלו בהצעת מענים לצורכיהם. המאמר דן בממצאים ומציע אפשרויות לפרקטיקה ולמחקר המשכי.

מילות מפתח: אתנוגרפיה, סחר בסמים, שירותים חברתיים בקהילה, עבריינות נוער, נוער

סקירת ספרות

עבריינות וסחר בסמים בקרב בני נוער

ההסברים המיוחסים בספרות המחקרית לעבריינות בקרב בני נוער נעים בין הסברים ברמת המקרו, הרואים בעבריינות נוער ביטוי של דיסאורגניזציה חברתית (ישראל, 1992; Xiong, 2002; Vigil, 1998; Spergel, 1992, 1995), להסברים ברמת

* המאמר מבוסס על עבודה לשם קבלת תואר מוסמך שכתבה ימית אלפסי, בהנחיית מיכל קרומר-נבו ושפרה שגיא.

המיקרו, המתמקדים במניעי הפרט, וביניהם הצורך לזכות ביוקרה, כוח, וכסף והנטייה לנהנתנות ולסגנון חיים ראוותני (Adler, 1985; Adler & Adler, 1983; Atkyns, 1974; Fairlie, 2002; Hanneman, 1974; Fairlie, 2002), ולהסברים ברמת המשפחה (שורר, 1976; Spergel, 1995; Xiong, 2002). נוסף על כך, יש הרואים במאפייני גיל ההתבגרות, כמו: הנטייה לבחון ולאתגר גבולות וסמכות, הנכונות להסתכן וההשפעה הגדולה של קבוצת בני הגיל, הסבר לכך שמתבגרים שונים נוטים למעורבות בהתנהגויות סיכון ובהתנהגויות עברייניות. לעתים מדובר במעורבות חולפת ולעתים מהווה מעורבות זו תחילתו של דפוס התנהגות עברייני מתמשך ומחריף (אריקסון, 1987; אשד-פלק, 1996; מוס, 1988; Vigil, 1998).

במחקרו הקלאסי על כנופיות נוער בשיקגו, תיאר אלברט כהן (Cohen, 1967) את העבריינות כביטוי של "תת-תרבות" המאפשרת לנערים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך להתמודד עם בעיות הנובעות ממפגשם עם התרבות הרווחת במעמד הבינוני. סימני ההיכר של תת-התרבות שאותה תיאר כהן הם דחייה מוחלטת של ערכי המעמד הבינוני, תוך אימוץ ערכים הפוכים, תוקפנות כדרך ליישוב סכסוכים, זדוניות, שוללנות ואי-תועלתיות.

החל משנות התשעים, מחקרים אתנוגרפיים נוטים להסברים פוליטיים יותר של התנהגויות עברייניות ורואים בהן חלק מ"תרבות של התנגדות", המבטאת מרד או התנגדות לתרבות הקיימת ולא-השוויון החברתי. תרבות של התנגדות מתפתחת במחאה על חוויות של שוליות והדרה שהמבנה החברתי והמבנה התרבותי הדומיננטיים מזמנים (Bourgois, 1989, 1996; Dunlap & Johnson, 1999; Siegel, 2000; Weppner, 1977). בורגיואה (Bourgois, 1989, 1996) לדוגמה, תיאר במחקרו את "תרבות הרחוב של ההתנגדות" בקרב סוחרים סמים במזרח הארלס. לטענתו, העוסקים בסחר בסמים השתתפו ב"כלכלה מחתרתית" (underground economy), שבה הסחר בסמים מהווה ביטוי של מחאה ומרד כנגד מצבים של ניצול על ידי מעסיקים פוטנציאליים וכנגד תנאי החיים האי-שוויוניים וההשפלה הכרוכה בהם, שהם תוצר של המבנה החברתי והכלכלי האמריקני.

התופעה של עבריינות בני נוער המתבטאת בעיסוק בסחר בסמים היא בעלת השלכות חמורות על התפתחותם העתידית של בני הנוער, והיא מלווה פעמים רבות בהתנהגויות עברייניות נוספות, כמו: אלימות, שימוש בסמים, נשירה סמויה או גלויה מבית הספר, נשיאת נשק "חם" וריבוי מעצרים על ידי המשטרה (Centers for Disease Control and Prevention, 1990; Taylor, 1990; Weist, 1997; Okundaye, 2004). במקרים רבים נעשה הסחר בסמים כחלק מהשתייכות לכנופיה עבריינית ("gang"), אשר עוסקת בהתנהגות אלימה או אכזרית, עברות שוד, סחיטה באיומים וסחר בנשק (Horowitz, 1987; Sheley, Zhang, Brody & Wright, 1995; Spergel, 1995; Taylor, 1990; Xiong, 2002). עם זאת, בספרות המקצועית קיים מחסור במחקרים על מעורבות מתבגרים בסחר בסמים, וגם הנתונים על היקף התופעה אינם ברורים (Centers for Disease Control and Prevention, 1990; Weist, 1997; Okundaye, 2004).

גוף הידע על התופעה בישראל הוא מוגבל ביותר. סקרים ומחקרים שבדקו התנהגויות בריאות וסיכון בקרב בני נוער בישראל עוסקים בהיקפן ובמהותן של תופעות, כמו: אלימות, צריכת חומרים פסיכו-אקטיביים מסוגים שונים, קרבנות והתנהגויות רבות נוספות המאפיינות בני נוער בבית הספר ובקהילה. עם זאת, אין בהם התייחסות ספציפית לתופעת בני הנוער החשופים או המעורבים בסחר בסמים (אבו-עסבה, כהן-נבות ועבדו, 2003; הראל ועמיתיו, 2002; כהן-סטרבצינסקי ויורוביץ, 2004). עדות נוספת לחוסר ההתייחסות לתופעה כנבדלת מתופעות אחרות הנקשרות אליה היא העובדה שבנתונים המופיעים באתר האינטרנט של משטרת ישראל אין הבחנה בין עברות נוער של שימוש בסמים לבין עברות נוער של סחר בסמים, וכן אין הבחנה בין עברות סחר בסמים שבוצעו על ידי בוגרים לבין עברות סחר בסמים שבוצעו על ידי בני נוער (גלבוע, 2006). גם בסקרים שאותם יוזמת ומפרסמת "הרשות למלחמה בסמים" קיימים נתונים על שימוש בני נוער וצעירים בחומרים פסיכו-אקטיביים מסוגים שונים, אך לא על חשיפה שלהם לתופעה או על מעורבותם בה (בר-המבורגר, 2006).

הטיפול בנוער המעורב בהתנהגויות עברייניות

ההכרה המוגבלת בקיום התופעה של בני נוער העוסקים בסחר בסמים ובחומרתה נקשרת ישירות למיעוט המאמצים למנוע אותה ולטפל בה (Centers & Weist, 1997). קהילות נבדלות זו מזו ברמת מודעותן לקיומן של בעיות חברתיות, כמו סמים, ובמידת הנכונות והיכולת שלהן להפעיל תכניות התערבות המיועדות למנוע את התופעות הללו ולטפל במעורבים בהן ולשקמם (בידרמן, 2002; Fitzpatrick & Gerard, 1993; Spergel, 1992; Taylor, 1990; Venkatesh, 1999; Yoshikawa, 1994).

בישראל קיים רצף של שירותים ותכניות שנועדו להתמודד עם עבריינות הנוער, עם השימוש בסמים ועם תופעות נוספות הנקשרות אליהן, כמו ניתוק או נשירה סמויה ממסגרות חינוך. חלקם של השירותים נמצאים בפיקוח משרד החינוך, ובהם מושם דגש על מתן מענים חינוכיים (חביב, בן-רבי וארגוב, 2001; כהן-נבות, אלנבוגן-פרנקוביץ וריינפלד, 2001; להב, 1999). שירותים אחרים נמצאים בפיקוח משרד הרווחה, ובהם מושם דגש על מענים סוציאליים וטיפוליים המכוונים לבני נוער שכבר מאופיינים בהתנהגויות סיכון או התנהגויות עברייניות. דוגמאות מרכזיות לשירותים אלה הן "היחידות לנוער וצעירים" בקהילה, אשר מעסיקות עובדים סוציאליים המתמחים בעבודה עם מתבגרים, לצד מדריכים המסייעים באיתור וביצירת קשר עם נערים (דנון, 1999; חובב, הרשקוביץ והורוביץ, 2001; פרידמן, בנדס-יעקב, 2003), ו"שירות מבחן לנוער", האחראי על ביצוע התערבות שמטרתה ליווי ההליך המשפטי הנוגע לעברה ושינוי ההתנהגות העבריינית (חובב ועמיתיו, 2001). פעילות בתחום האיתור, המניעה וההפניה של בני נוער לגורמי טיפול בקהילה נעשית בשנים האחרונות לא רק על ידי גופים ממשלתיים, אלא גם באמצעות עמותות (קריב בן-משה, 2002).

לצד מסגרות החינוך והטיפול קיימות מסגרות שאמונות על פעולות אכיפה ועונשין בקרב בני נוער המעורבים בהתנהגויות עברייניות. יחידות הנוער במשטרת ישראל אחראיות על איתור וחקירה של נערים הנחשדים בביצוע עברות (חביב ועמיתיו, 2001). המשך הטיפול בנערים אלה עובר לעתים קרובות לבתי משפט לנוער, הנוקטים את ההליך המשפטי אשר מוגדר בחוק הנוגע לשפיטת בני נוער, לא אחת תוך ניסיון לעודד תהליכים חינוכיים-שיקומיים וטיפוליים (חובב ועמיתיו, 2001). אחד הכלים המקובלים על בתי המשפט לנוער הוא מעצר הבית. בתקופת מעצר הבית אסורה על בני הנוער היציאה מן הבית אלא לצרכים שהוכרו על ידי בית המשפט או תחנת המשטרה הקהילתית, כדוגמת צורכי שיקום (יציאה לבית ספר וכן לצורך גגישה בשירות המבחן או בבית המשפט) או אירועים מיוחדים אחרים, שבהם מתלווה אל הנער מבוגר. הפיקוח על התנהגות הנערים במעצר הבית מוטל על בוגר האחראי על הנער (לרוב הוריו) או על המשטרה המקומית (במקרה שקיימת הפרה של תנאי המעצר). תקופה זו אמורה להיות פסק זמן שיאפשר לנערים להימנע ממעורבות פלילית נוספת ולהוכיח תפקוד תקין תחת הפיקוח של שירות מבחן. זאת, עד להחלטה נוספת של בית המשפט בעניינם. מעצר הבית הוא לעתים אחד הצעדים הענישתיים-שיקומיים האחרונים במסגרת הקהילה, לפני עונשים של כליאה או הפניה למוסד סגור מחוץ לקהילה.

המאמר הנוכחי מבקש להרחיב את גוף הידע בנושא של בני נוער העוסקים בסחר בסמים בישראל. המחקר מתמקד במיוחד ביחסים ההדדיים של קבוצת בני הנוער עם הקהילה שבה הם מתגוררים, ובכללה – השירותים האמורים לתת להם מענה.

שיטת המחקר

המאמר מבוסס על מסורת מחקרית אתנוגרפית, שמטרתה תיאור של קבוצה מוגדרת "מבפנים", בהתאם לאופן שבו המשתתפים מפרשים ומבינים את המתרחש (Smith & Kornblum, 1996). לפי מסורת מחקרית זו, הלמידה על חיי הקבוצה הנבחרת מתבצעת באמצעות שהייה במחיצתה בשדה, תיעוד המתרחש ומתן פירוש לתרבותה מתוך התנהגויות הנצפים, הדברים הנאמרים על ידיהם, החפצים שבהם הם משתמשים וכן מתוך התובנות שמספקים מסרנים (אינפורמנטים) מרכזיים מתוך הקבוצה (צבר בן-יהושוע, 1997; שקדי, 2003). כלי המחקר המרכזיים ששימשו את החוקרת (להלן, ימית) לצורך איסוף המידע הם כלי מחקר אופייניים למחקר אתנוגרפי: תצפית, ראיונות ויומן חוקר שתיעד את מחשבותיה, רגשותיה, התרשמויותיה ומעורבותה של ימית בשדה (שקדי, 2003; Hammersley & Emerson, Fretz & Shaw, 1995; Atkinson, 1995).

חוקרים המבקשים ללמוד על תופעות שאינן חוקיות ממליצים על שימוש בשיטה האתנוגרפית, כיוון שזו מאפשרת להתקרב אל חברי קבוצות המכוננות בספרות "אוכלוסיות חבויות" (כדוגמת סוחרי סמים, חברי כנופיות וחברי קבוצות נוספות שקיים קושי בגישה אליהם וברכישת אמונם לצורך מחקר), ולרכוש את אמונם (Dunlap & Johnson, 1999; Lambert, 1990).

הקבוצה

המחקר התמקד בשבעה נערים וצעירים המתגוררים ביישוב בן 40,000 תושבים בפריפריה הדרומית של ישראל. המשותף לחברי הקבוצה היה הניתוק ממסגרות חינוך, טיפול ותעסוקה והמעורבות האינטנסיבית בהתנהגויות פליליות, שכללו בתוכם סחר בסמים. מעורבות זו הביאה לכך שרוב חברי הקבוצה היו מצויים בהליך משפטי ממושך בגין עברות שעל ביצוען נתפסו בעבר. אף אחד מן הנערים לא למד, לא עבד בצורה סדירה ולא שירת כחייל באותה תקופה. כמו כן, אף אחד מהנערים לא היה בקשר משמעותי ורציף עם גורמי טיפול בקהילה, כדוגמת עובדי קידום נוער או עובדים סוציאליים ביחידה לנוער וצעירים. השמות שבהם מכונים הנערים הם בדויים. כמו כן שונו פרטים מזהים.

♦ צור, הצעיר שבין חברי הקבוצה, בן 13.5, צבר 14 תיקים פליליים בגין עברות אלימות, רכוש וסמים. צור היה מנותק ממסגרת לימוד ונמצא במעצר בית בגין חטיפת רכב באיומי סכין.

♦ עמי, כבן 15, בעל למעלה מעשרה תיקים פליליים בגין עברות אלימות, רכוש וסמים. כמו צור גם עמי היה מנותק ממסגרת לימוד ונמצא במעצר בית בגין חטיפת רכב באיומי סכין, יחד עם חבריו.

♦ קנפו, בן 17.5, בעל חמישה תיקים פליליים בגין עברות רכוש, אלימות וסמים. היה מנותק זה שנתיים ממסגרת לימוד, נהג לעשן בקביעות גראס ונמצא במעצר בית בגין מעורבותו בעברת חטיפת הרכב שהוזכרה לעיל.

♦ רואש, כבן 16. היה מנותק ממסגרות לימוד זה שנתיים. בעל ארבעה תיקים פליליים בגין עברות רכוש וסמים. רואש היה בעל מעמד של "סנגיר" בקבוצה – מטרה קבועה ללעג, התעללות, אלימות והשפלה.

♦ ציון, כבן 17, בן למשפחה בת 16 נפשות. בעל שני תיקים פליליים בגין עברות רכוש וסמים. היה מנותק זה חצי שנה ממסגרת לימוד.

♦ אלדר, כבן 18.5. בעל למעלה מעשרה תיקים פליליים בגין עברות אלימות, רכוש וסמים. היה מנותק ממסגרות לימוד במהלך השנים שקדמו להיכרותו עם ימית ולא התגייס לצה"ל. לאלדר היה מוניטין של צעיר אלים ואכזרי, המטיל מורא על הסובבים אותו ועל חבריו לקבוצה.

♦ מאיר, בן 21. ישב בעבר בכלא לבני נוער. לא התגייס לצה"ל ולא השלים את שנות לימודיו. מאיר נחשב למנהיג הקבוצה, והנערים נטו לציית לדבריו ולהעריך אותו. נראה כי מעמדו בקבוצה היה קשור גם לעליונותו על שאר החברים ברשת הפצת הסמים בקהילה.

תהליך המחקר

הקשר עם קבוצת הנערים המתוארת במחקר נוצר במהלך ספטמבר 2002, כאשר במהלך עבודתה של ימית במסגרת חינוכית המיועדת לנוער מנותק, היא הכירה

את עמי, אחד הנערים בקבוצה. דרך עמי הכירה בני נוער וצעירים שנמנו על חבריו הקרובים, חברות ובני משפחה. זמן קצר לאחר היכרותם עזבה ימית את מקום העבודה, כדי למנוע בעיות אתיות שנבעו מהיותה הן בעלת תפקיד חינוכי במוסד שאמור לטפל בנערים בעלי מאפיינים כשל חברי הקבוצה, והן חוקרת. השינוי אפשר לה להרחיב את הקשרים עם הקבוצה לכלל קשר אינטנסיבי יום יומי, שנמשך שלושה חודשים.

במהלך תקופה זו בילתה ימית שעות רבות במשך שעות היום והערב בבתי הנערים ובמקומות המפגש שלהם בקהילה. המידע על חיי הנערים נאסף באמצעות "תצפית מעורבת", שהיא תצפית המצריכה רמת מעורבות גבוהה באתר ומתרחשת לאורך תקופת זמן מוגבלת, מבלי לכלול השתתפות פעילה של החוקר בחיים ובתהליכים יום יומיים של הסביבה (שקדי, 2003); עם זאת היא מאפשרת היכרות מקרוב, צפייה בהתנהגויות רבות ושיחה מתמשכת עם בני הנוער. הבחירה בסוג זה של תצפית הייתה הכרחית כדי להגן על ימית מהיחשפות לסיכונים הכרוכים בהתנהגות פלילית ממשית.

לאחר שלושה חודשים צומצמה תדירות הפגישות של ימית עם הנערים, אך הקשר ביניהם נמשך עד היום ביזמת הנערים, אשר מזמינים אותה לביקורי חברים בכלא, אירועים ושמוחות משפחתיות.

בתום שנה של היכרות עם הנערים, המידע שנאסף בתקופת התצפיות נותח בהתבסס על גישת "התאוריה המעוגנת בשדה" (Glazer & Strauss, 1967). תהליך זה אפשר לפתח, למקד ולעדן קטגוריות שזוהו בשלבי ניתוח ראשוניים, להרחיב תמות ולהבחין ביניהן, לקשר את המידע שנאסף לתמות שכבר זוהו, וכן להגדיר תתי-קטגוריות, תתי-תמות ותתי-נושאים נוספים (Emerson, Fretz & Shaw, 1995).

סוגיות אתיות

החוקרת במחקר מסוג כזה מהווה כלי מרכזי למחקר, שכן מיקומה החברתי, גילה ואישיותה הם בעלי משקל ביצירת הקשר עם הנחקרים, בתהליך המחקרי ובתוצריו (צבר בן יהושע, 1997, 2001; שקדי, 2003; 1998; Denzin & Lincoln, 2003). בדרך האופיינית למחקר אתנוגרפי, ובפרט למחקר העוסק ב"אוכלוסיות חבויות" (Lambert, 1990), הליכי המחקר היו רוויים בקשיים, סוגיות אתיות ודילמות מורכבות, שחלקם נבעו מעצם החשיפה של ימית לעיסוקם של הנערים בהתנהגויות מסוכנות ובלתי חוקיות.

התהליך שבו התעצב המקום של ימית בקבוצה היה תהליך הדרגתי ומתמשך. בשבועות הראשונים היא הייתה פסיבית יותר והשתדלה להתקבל ולהתחבר על הנערים בדרכים שונות: נמנעה מלשאול שאלות, מימנה קניית סיגריות לאוכל או הלוחה כסף למטרות אלו, השאילה את הטלפון הנייד שלה והסתובבה עם הנערים ברכב שעות ארוכות. עם הזמן, כאשר הקשר עם חברי הקבוצה התעצב, הפכה ימית

לפעילה יותר, עמדה על זכויותיה והציבה גבולות לעתים תקופות יותר. כחוקרים אחרים שעסקו במחקר אתנוגרפי בקרב "אוכלוסיות חבויות", הייתה ימית "insider" במקרים מסוימים ו-"outsider" באחרים (Horowitz, 1986). מקומה המשתנה במחקר הרחיב והגביל בו-זמנית את הדברים שאליהם יכלה להיחשף ושאותם הצליחה ללמוד מהשהייה במחיצת חברי הקבוצה.

ימית הבהירה לנערים כי לצד הקשר האישי שנקם בינה לביניהם, מטרת השהייה שלה במחיצתם היא כתיבת עבודה אקדמית שתעסוק בבני נוער המעורבים בהתנהגויות פליליות. אף שלעתים השמיעו הנערים הערות או בדיחות ביחס לאפשרות שימית היא "סמויה" מטעם המשטרה, ימית דאגה להבטיח לנערים שאין זה תפקידה. העובדה שהיא תושבת היישוב, מוכרת ובעלת משפחה סייעה לנערים להאמין כי אינה פועלת מטעם המשטרה. כאשר אחד הצעירים נשאל לפשר האמון שהם רוכשים לה, הוא ענה כי "בגלל שאף פעם לא ביקשה לקנות מהם סמים" הם ידעו בוודאות כי אינה מעוניינת במידע שיביא להפלתם. לעתים הביעו הנערים עניין במחקר ובתועלת שהוא יביא. חלקם ציינו את ספקנותם ביחס לתרומתו האפשרית, וחלקם ציינו במידה מסוימת של תקווה שדרך המחקר תיחשפנה גם טענות שהיו להם על גורמים שונים בקהילה.

סוגיה אתית נוספת היא אפשרות החשיפה של החוקרת להתנהגויות פליליות ומסוכנות. ימית התמודדה עם סוגיה זו באמצעות הימנעות מודעת ממעורבות בהתנהגויות פליליות ושהייה בזירות שבהן הן התרחשו. כך לדוגמה, התרחקה ממקום הסתודדות של נערים עם צעירים אחרים שהיו עלולים להיות "קליינטים" של הנערים. גם הנערים נקטו אמצעי זהירות ונמנעו מלשוחח באופן גלוי על מעשיהם או על תכניותיהם העתידיות. עם זאת, הם החליפו חוויות על אירועים שהיו מעורבים בהם בעבר, שוחחו על אחרים שביצעו עברות שונות והציגו בנוכחות ימית התנהגויות נוספות שאפשרו לה ללמוד על מעורבותם בסחר בסמים. לא אחת חששה ימית מכך שבהיותה אזרחית שומרת חוק ובעלת תפקיד חינוכי בקהילה, מוטלת עליה האחריות להעביר למשטרה מידע על פעילותם הפלילית של הנערים. עם זאת, היא למדה ממפגשיה עם הנערים ומהמפגש שלהם עם המשטרה, כי המשטרה יודעת על פעילותם הפלילית, אולם חסרה את הראיות המתאימות לצורך העמדתם לדין. כחוקרת במחקר הנוכחי, לימית לא היו כל כוונה או יכולת לאסוף ראיות מסוג זה.

ממצאים

במהלך התקופה נאספו נתונים רבים על אודות הקבוצה. רק מקצתם יובאו במאמר זה. במאמר שני פרקי ממצאים: בפרק הראשון יתואר בקצרה יחסם של בני הנוער אל הקהילה באמצעות העמדה של "לא רואים בעיניים". עמדה זו מתבררת כעמדה הדדית, המאפיינת גם את יחסה של הקהילה כלפי בני הנוער, כפי שזו תוצג בפרק השני של הממצאים. פרק זה יתאר בפירוט את הקשר של הנערים עם גורמים ומוסדות פורמליים בקהילה: בתי ספר, בעלי תפקידים בכירים ברשות המקומית

ובית המשפט. הפרק השני של הממצאים יתאר את הדרכים שבהם הסביבה שבה חיו הנערים "לא ראתה אותם", את צורכיהם, את מצוקותיהם ואת ההשלכות של אורח חייהם על רווחתם האישית ועל רווחת הקהילה כולה.

"לא רואים בעיניים": הנערים

בין שבעת הנערים והצעירים התקיים קשר ייחודי ומשמעותי, שהתבטא בהשתייכותם לקבוצה אחת הסגורה בפני מי שאינו משתייך לשורותיה. גבולותיה של הקבוצה ניכרו בסימנים חיצוניים, כדוגמת "קוד הלבוש" שנקטו, אשר כלל בגדים ונעליים בעלי מותגים זהים, לרוב יוקרתיים ויקרים. אך מדובר בגבולות מהותיים יותר, שכן הם בילו יחד את רוב שעות היום והלילה ופעלו בדרכים שונות על מנת להבטיח את הישארותם יחדיו, גם לנוכח מגבלות, כדוגמת מעצרי בית, קשיים שונים והתנגדויות של דמויות בסביבתם.

הנערים כינו את עצמם "מתפקדים" – כינוי המשמש לתיאור דפוס של הפצת סמים, ומאפיין את מי שמצויים בתחתית ההיררכייה של סחר בסמים, לרוב קטינים. העובדה כי הם קטינים מזכה אותם ביחס מתחשב ומקל יחסית הן מצד המשטרה והן מצד בית המשפט, בהשוואה לבוגרים. העיסוק כ"מתפקדים" היה טוטאלי ומילא את כל שעות היום של הנערים, תוך שהוא דורש מהם מחויבות גבוהה, התמודדות עם סיכונים ולעתים גם הקרבה. הם היו זמינים לכל אורך היום והלילה לצלול הטלפון הנייד שקרא להם לצאת מן הבית ולאסוף או לחלק מנות של סם. הם היו עסוקים בהחבאת הסם, באיתור מסיבות או אירועים אחרים שבהם ניתן להפיץ סמים, בגביית חובות ממי שלא שילמו במקום ובהסתתרות מפני אנשי משטרה. הם גם עסקו באיסוף מידע ששימש אותם מאוחר יותר לצורך ביצוע גנבות ופריצות.

חברי הקבוצה נהגו להשתמש בשפה ייחודית, שכללה בתוכה קודים, שפת גוף ועגה (סלנג) שנגעו למעורבותם בפעילות פלילית. אחד הביטויים שהיו שגורים בפייהם של הנערים היה הביטוי "לא רואים בעיניים", כפי שניתן לקרוא ביומן השדה:

אני יושבת עם עמי (15), צור (13.5) ואלי (17) באולם שבו אמורה להתחיל הופעה של אמן מפורסם. בהדרגה, האולם מתחיל להתמלא בצופים נוספים. פתאום מופיע ציון (17) עם חברתו קרין (15) ומתיישב לידנו. עמי שואל את ציון: "איך נכנסת?" ציון עונה: "אני בחינם, לא רואה פה אף אחד... עליה שילמתי" (מצביע על קרין). בהמשך התחרות, קנפו, שמצטרף בינתיים לחבריו, מדליק סיגריה. צור שואל אותו (בחיוך מתגרה): "מותר לעשן?" קנפו עונה בזלזול: "למה, מי רואה אותם?"

הביטוי "לא רואים בעיניים" שימש את הנערים פעמים רבות כדי לתאר את הקשר שלהם עם אחרים בסביבה. במרבית המקרים, שימש הביטוי כדי לבטא את התעלמותם המכוונת של הנערים מנורמות, ציפיות, מגבלות, חוקים והיבטים נוספים של התרבות הרווחת בקהילה שבה הם חיים. בניגוד להתנהגות הפלילית,

המהווה הפרה של חוקים פורמליים ומוגדרים, ההצהרות או ההתנהגויות של "לא רואים בעיניים" שיקפו הפרה או נכונות להפר נורמות ומוסכמות בסיסיות ורחבות יותר, שאמנם אינן מעוגנות בחוק הכתוב, אך רווחות בחברה שאליה משתייכים הנערים. הם "לא ראו" כללי התנהגות, ציפיות, מוסכמות חברתיות, אמונות ועונשים הצפויים מידי החוק, ונהגו ש"לא לראות" נערים אחרים בני גילם, שכנים והורים וכן בעלי תפקידים, כמו שוטרים או קצינת מבחן. השימוש בביטוי וההתנהגויות שנגזרו ממנו התאפיינו במידה רבה של התרסה, כאילו בחרו הנערים לא רק להתנהג בדרכים המתאפיינות באי-ציות, הפרת חוקים והתעלמות, אלא גם בחרו להדגיש את ההתנהגות ה"לא רואה" הזו בפני חבריהם והסובבים, להתגרות בסביבתם ולקרוא תיגר על התרבות הרווחת בה.

ההצהרה שלהם כי "אינם רואים" היא בעצם ביטוי לכך שמדובר בהימנעות מכוונת מ"ראייה", ולא בחוסר הבנה או חוסר מודעות בנוגע לכללים, לנורמות ולחוקים. ניתן לראות זאת בתגובתו של ציון. ציון מציין כי הוא נכנס להופעה בלי ששילם כרטיס כניסה, כיוון שהוא "לא רואה פה אף אחד". למרות זאת הוא מדגיש כי קנה כרטיס כניסה עבור חברתו. הוא משתמש בהבחנה בין מי ש"לא רואים" לבין מי "שרואים" כדי להבחין בינו לבין ה"אחרים" באולם, אלה שמחויבים לחוקים ולכללי התנהגות, כמו האיסור על עישון במקומות ציבוריים והצורך לשלם עבור כרטיס כניסה. ניתן ללמוד מהדוגמה כי הנערים היו מודעים לקיומם של אותם חוקים וכללים אולם בחרו להתעלם מהם. בחירה זו הדגישה את "אחרותם" כ"אחרות" מרצון, את הבחירה לראות ולהציג את עצמם כיוצאים מן הכלל, כנבדלים מהקבוצה הכוללת. השימוש בביטוי, כמו גם ההתנהגות עצמה, נעשו במופגן ובקול רם, כאילו להצהיר בפני הנוכחים לא רק על ההתעלמות וההפרה של החוקים, אלא גם על כך שהנערים אינם חוששים מתגובתם האפשרית של מי שאחראים על אכיפת החוקים באולם. כך, נראה כי "אי-הראייה" משמשת את הנערים להפגנת מיקום חברתי של אי-שייכות לכלל, שהתכוונת הנקשרות אליו הן אומץ, כוח ועצמה.

מתוך יומן השדה:

אנחנו יושבים על חומת בטון המשקיפה אל בית המשפט. חולף על פנינו נער כבן 17, שהנערים מכנים אותו "רובי-חתול", על שום כישורי הטיפוס שהפגין במהלך פריצות שביצע בעיר. כשרובי-חתול נכנס לדיון בבית המשפט, קנפו (17) אומר: "רובי-חתול יחטוף כלא אני אומר לכם... חופשי נותנים כלא למי שלא משתף פעולה עם קצינת מבחן, והוא בכלל לא רואה אותם, לא הולך אם קוראים לו..." צור (13.5) מוסיף בתגובה: "אני על זאתי שלפני הקצינת מבחן הזאת לא הייתי מסתכל בכלל, לא הייתי הולך אליה אפילו... לזאת של עכשיו אני הולך לפעמים..."

משיחה זו ניכר כי הידיעה על ההשלכות השליליות החמורות של אי-שיתוף פעולה עם קצינת המבחן (שליחה למוסד לנוער עברייני), לא גרמה לנערים "לראות" אותה.

הם העדיפו להתעלם ממנה, והתעלמות זו נתפסה כביטוי של אוטונומיה, אומץ וכוח ועוררה באחרים יחס של כבוד.

בדוגמה נוספת ניתן לראות ביטוי קיצוני של "לא רואים בעיניים". צור (כשמלאו לו 16.5) היה עצור בתא המעצר המחוזי, כאשר ראה כי נער אחר, שהיה עצור עמו קיבל "פקודת שחרור". צור ראה בכך הזדמנות לבריחה – הוא לבש את בגדיו של הנער שעמד להשתחרר, הזדהה בשמו של אותו נער ועשה את דרכו אל מחוץ למעצר. בתיעוד של האירוע בעיתון אזורי תואר כיצד אמו של הנער שהיה אמור להשתחרר, אשר המתינה לו ביציאה, צעקה לעבר השוטרים: "זה לא הבן שלי!!" וצור ענה לה: "אמא תירגע!! אל תעשי רעש! את לא רואה שזה אני..." והמשיך להתקדם לעבר היציאה. כשהאם המשיכה להתעקש, השוטרים הבינו כי היא צודקת, צור נתפס ונכלא לתקופה ממושכת.

אירוע כזה, שיכול היה להיתפס בהקשר אחר כמעשה קונדס של נער מתבגר, הופך בהקשר זה לאירוע בעל השלכות קשות. יש להניח כי צור שיער שהוא לא יצליח לשכנע את האם כי הוא בנה וכי לא יצליח לחמוק בדרך זו מהמעצר, אך הדבר משקף תעוזה, יצירתיות ואומץ. ניתן לראות בכך גם ביטוי התנהגותי שהוא בבחינת המחשת העמדה של "לא רואים בעיניים", שכן צור בחר בניסיון הבריחה שלו ש"לא לראות" את הנער שאת שחרורו הוא עיכב, את אמו הזועקת, את השוטרים שנכחו במקום ואת העונש הצפוי לו בשל מעשיו. אולם הרעיון שלפיו הוא יכול להתחזות בקלות לאחר, מבטא גם את חווייתו – כאילו האחרים אינם רואים אותו, אינם מבחינים בו או בנערים האחרים. חוויה זו תבוא לידי ביטוי בתיאור יחסה של הקהילה לחברי הקבוצה אשר יובא להלן.

"לא רואים בעיניים": הקהילה

למרות קיומם של שירותים שונים בקהילה שמיועדים לבני נוער בכלל ולבני נוער בסיכון בפרט, התאפיינה תקופת ההתבגרות של חברי הקבוצה בניתוק מוחלט ממוסדות פורמליים ומאנשי מקצוע שהשתייכות אליהם אפיינה את מציאות החיים של מרבית בני גילם באותה קהילה. ניתוק זה בא לידי ביטוי בדרכים שונות – לעתים מדובר בחוסר מודעות של הנערים לקיומם של שירותים בקהילה, כפי שטענו הבוגרים יותר בקבוצה, אלדר ומאיר – "לא ידעתי בכלל שיש דבר כזה קידום נוער" או "לא היה דבר כזה כשהייתי יותר קטן". במקרים אחרים מדובר באי-צריכת שירותים הקיימים ביישוב, לרוב שירותים המיועדים לכלל האוכלוסייה, לדוגמה, שירותי פנאי במתנ"ס (כפי שאמר רואש בזלזול – "מה לי ולזה"). במקרים נוספים מדובר בהיעדר שיתוף פעולה של הנערים עם גורמי עזרה, בעיקר עם גורמי ענישה, טיפול ופיקוח, כמו עובדים סוציאליים או שירות מבחן לנוער. כפי שתואר בפרק הקודם, לא רק שהנערים לא ביטאו כל רצון להיות חלק מכלל בני הנוער או להשתמש בשירותים החברתיים שיכולים היו לפקח על פעולותיהם או להגביל אותם, הם גם התריסו כנגד השירותים השונים ואנשי המקצוע. למרות זאת, גילם הצעיר

ופעילותם חייבו את השירותים החינוכיים והטיפוליים למצוא את הדרך אליהם ולתת להם אפשרות אמתית לנטוש את ההתנהגות העבריינית.

בפרק זה נדגים כיצד נקטה הקהילה, בכללה השירותים החברתיים והמקצועיים, עמדה מקבילה לזו של הנערים, ולמעשה "לא ראתה" אותם ואת בני משפחותיהם. יתרה מזו, ניתן לראות במסרים השונים שהועברו לנערים על ידי השירותים החברתיים מסרים סותרים ומנוגדים – מחד גיסא ציפו מהם לחולל שינוי חיובי, ומאידך גיסא, חסמו בפניהם את הדרך לשינוי שכזה. כך הפכה מציאות חייהם למציאות שיש בה הזדמנויות להעמקה של תחושות ניכור וחסרים בה מסלולים אמתיים לשיקום ולהשתלבות בקהילה. המסרים הסותרים והניתוק המתמשך של הנערים מהקהילה יודגמו באמצעות תיאור יחסי הגומלין של הנערים עם כמה מאותם גורמים בקהילה: בתי ספר, בעלי תפקידים בכירים ברשות המקומית ובית המשפט.

בתי ספר

למרות גילם הצעיר, בעת עריכת עבודת השדה, כל חברי הקבוצה כבר היו מנותקים ממסגרות לימודיות פורמליות. מרביתם החלו את תהליך הניתוק בכיתה ז', כאשר נפלטו או סולקו מבתי הספר בשל היעדרויות, חוסר תפקוד או מעורבות בעברות שהייתה בהן פגיעה בתלמידים אחרים ובמערכת הבית ספרית. לעתים השתלבו למשך תקופה מסוימת בבית ספר אחר, לרוב בית ספר מקצועי, אולם גם ממנו נפלטו לאחר זמן קצר והפכו מנותקים לחלוטין ממסגרות לימוד. מציאות החיים של ניתוק ממסגרות לימוד הבחינה בצורה בולטת בין הנערים בקבוצה לבין מרבית המתבגרים בני גילם, שמציאות חייהם כוללת הימצאות יום יומית בבית ספר ויחסי גומלין עם בני הנוער והמבוגרים המשתייכים אליו.

כפי שכבר צוין, צור (13.5), עמי (15) וקנפו (17) היו במעצר בית בגין מעורבותם בחטיפת רכב באיומי סכין וגרימה לתאונה. בית המשפט בחר שלא לפסוק לנערים עונש באופן מידי, אף ששלושתם כבר ביצעו עברות חמורות בעבר, והם היו עדיין בהליכים משפטיים בגין עברות קודמות. למעשה, בתקופת מעצר הבית אמורים היו הנערים להשתלב במסגרת חינוכית או להוכיח בכל דרך אחרת שינוי חיובי בחייהם. הפסיקה הסופית של בית המשפט הייתה אמורה להתבצע לאחר חודשים ספורים ולהתבסס על תסקיר של קצינת המבחן.

החוויות של ציון (17) משקפות היטב את הקושי של הנערים להשתלב מחדש במסגרת חינוכית:

ציון: את יודעת ימית... העיפו אותי מ"תלם", שלחו לי בדואר הפסקת לימודים...

ימית: למה?

ציון: אני יודע... כי אני לא בא לבית ספר כל הזמן... באתי לשם, רציתי לדבר אתם שיחזירו אותי... גרשון המנהל התחיל לעשות עליי פוזות... קרעתי לו מול העיניים את המכתב שהם שלחו לי והלכתי... שילך להזדיין הבן זונה הזה.

כמה שבועות לאחר מכן סיפר ציון על כוונותיו להתקבל לבית ספר "חצב", בית ספר המיועד לתלמידים שלא השתלבו במסגרות החינוך הפורמליות בקהילה:

ציון: את יודעת "תלם" הזונות האלה סילקו אותי... את יכולה לסדר לי להיכנס לבית ספר "חצב"?

ימית: אני יודעת שלא יקבלו אותך ב"חצב" אם לא עזבת סופית את "תלם"... ציון (בכעס): אני עוד ישרוף להם את הבית ספר הזה, סתם בית ספר... כל היום לא עושים כלום, ולא סידרו לי עבודה כמו שהבטיחו בהתחלה, הכול דיבורים פקה-פקה, הגרשון הזה... אני רוצה להביא מהם אישור שסילקו אותי, הלכתי אתמול ושלומית [היועצת] לא הייתה...

מדבריו של ציון ניתן ללמוד על דו-הערכיות שלו ביחס לבית הספר "תלם": מצד אחד, הוא חש אכזבה מהמענים שניתנו לו בתקופה שבה למד, בהשוואה לציפיותיו או להבטחות שניתנו לו. מצד שני, הוא בכל זאת קיווה כי יתקבל חזרה לאותו בית ספר, כיוון שהייתה למסגרת משמעות חיובית בעיניו. אולם גם בית הספר הפגין יחס דו-ערכי כלפי ציון, יחס אשר חיבל בפועל בניסיונותיו, קלושים ככל שיהיו, להשתקם: אף על פי שסולק מבית הספר, לא נמסר לו מכתב פורמלי כי אינו תלמיד עוד, ובלי מכתב שכזה לא יכול היה להתקבל למסגרת לימודית אחרת. בית הספר לא ליווה אותו בחיפוש אחר מסגרת אחרת, לא ייעץ לו לאן לפנות ומנע ממנו למעשה לעשות את הדבר בכוחות עצמו. רק לאחר פניות נוספות של ציון לבית הספר "תלם", הוא הצליח להשיג את האישור הסופי על ניתוקו מבית הספר. ציון סיפר כי כאשר הגיע סוף סוף לריאיון אצל מנהל בית ספר "חצב", סירב המנהל לקבלו, בטענה שהוא מבוגר מכדי להשלים בגרויות וכי הוא "לא עשה את הרושם המתאים". אולם בשיחה לא פורמלית של ימית עם מנהל בית הספר "חצב" ניתן היה ללמוד על מניעיו של המנהל שלא לקבל את ציון כתלמיד. המנהל סיפר כי נבהל, שכן כאשר שאל את ציון "ממה מתפרנסת משפחתו?" ענה לו ציון כי הוריו אינם עובדים וגם אחיו אינם עובדים, אולם בכל זאת, בכל חודש כל אח מעביר לאם סכום כסף נכבד לטובת כלכלת הבית. המנהל סיפר כי הוא ניחש מדבריו ש"ציון מגיע ממשפחה של סוחרים סמים" וחשש כי קבלתו לבית הספר תוביל לסחר בסמים בין כתליו.

מניסיונות דומים וכושלים של צור (13.5) ועמי (15) להתקבל לבתי ספר בזמן מעצר הבית, ניתן ללמוד כי החלטת בית המשפט לדון את הנערים למעצר בית שיאפשר להם פרק זמן של שינוי חיובי בחייהם ובקשר שלהם עם הקהילה, לא הייתה מתואמת עם השירותים החברתיים בקהילה ולא לוותה בתכנית חינוכית-טיפולית שהותאמה לצורכיהם. על הנערים והוריהם הוטלה האחריות ליצור קשר עם השירותים החברתיים ולבנות ולבסס תכנית כזו. הנערים מצדם ראו בתקופת מעצר הבית תקופה של השהיה מעונש, שבה יכלו להמשיך בעיסוקיהם כבעבר. עם זאת הם גם ביטאו רצון לחזור ולתפקד כתלמידים, ולו כדי להוכיח לבית המשפט כי הם ראויים לעונש מופחת. אלא שכל פניותיהם לבתי הספר שבהם למדו בעבר, כמו גם פניותיהם להתקבל לבתי ספר אחרים, נדחו.

עמי סיפר בכעס על פנייתו לאחד ממנהלי בתי הספר שאליהם ניסה להתקבל, ללא הצלחה:

אני עוד ישרוף את הבית ספר הזה על זה שהם לא רוצים לקבל אותי... מי צריך אותם... עוד כמה חודשים כבר תיגמר השנה [מחיך והבעה של התמרמרות על פניו], תגידי לו [למנהל] שילך להזדיין.

נימת ההתמרמרות שהייתה בקולו של עמי לימדה על העלבון שהוא חש לנוכח דחייתו, על מודעותו להשלכות של הזמן החולף וגם על רצונו לנקום בבית הספר שדחה אותו. בשיחה עם אמו של עמי ועם אחותו בת ה-17, הן תיארו בכאב ובתסכול רב את סירובם של בתי הספר בקהילה לקלוט את עמי. מדבריהן עלה כי הן ראו בכך חוסר צדק ופגיעה בסיכוייו של עמי להשתקם.

האם (בצער): קנפו ואלדר [שניים מחבריו לקבוצה] הם אבודים, כבר עברו את ה-18, אין מי שיעזור להם... אבל אני חושבת שהכי טוב היה אם היו מכניסים אותו [את עמי] למסגרת, ככה [ללא מסגרת] זה רק נהיה גרוע יותר.

האחות: תדעי לך שבבית ספר "חצב" יש הרבה יותר גרועים ממנו, אני לא מבינה למה לא מכניסים אותו לשם?!

האם: תאמיני לי כל אלה שסגרו בפני הילדים האלה דלתות היום, עוד יצטערו על זה אחר כך, נגיד עוד ארבע שנים...

מדבריה של האם עולה כי היא רואה קשר ישיר בין הניתוק של בנה ממסגרת לימוד לבין ההתדרדרות במצבו, כאילו רומזת כי קיימת סכנה שהוא יעמיק את מעורבותו בהתנהגויות פליליות. כמו כן נראה כי הבינה את המשמעות השלילית שיש לזמן החולף ואף חששה שעם הגיעו לגיל 18 תצומצמנה האפשרויות שתהיינה פתוחות בפניו.

כך נוצר תהליך מעגלי ששימר את הניתוק של הנערים ואת המצב שבו נמצאו: בית המשפט סירב לחרוץ את גורלם של הנערים או לשנות את תנאי מעצר הבית כל עוד הנערים חסרי מענה בקהילה, לדוגמה, השתייכות לבית ספר. מנגד, בתי הספר בקהילה סירבו לקלוט את הנערים, שכן כל עוד הם נמצאו בתהליך משפטי ובמעצר בית או כל זמן שמעורבותם הפלילית נמשכה, הם נתפסו כאיום על התלמידים האחרים ועל שמו של בית הספר. לאור גילם הצעיר של שניים מהנערים בקבוצה (13.5 ו-15), היה במצב שנוצר משום עברה על "חוק חינוך חובה" מצד גורמי החינוך בקהילה.

היחס של הנערים כלפי המסגרות החינוכיות שדחו אותם היה דו-ערכי: מצד אחד הם הביעו שנאה למסגרות הפורמליות ולחוקיהן וזלזול בהם, וכן זלזול ביכולת המסגרות והצוותים המקצועיים העובדים בהן "לראות" אותם ולהעניק מענה לצורכיהם. מצד שני, הביעו הנערים רצון ותקווה להתקבל לבית ספר בקהילה, האמינו כי ההשתייכות שלהם לבית ספר תביא לשיפור במצבם ולעתים גם נקטו ביזמות שונות על מנת להביא לכך. נוסף על כך, נראה היה כי הנערים והוריהם מודעים לחשיבות הרבה של

גורם הזמן ולעובדה שככל שגילם של הנערים הולך ונעשה מבוגר יותר, כך קטנים הסיכויים שלהם לקבל מענים חינוכיים וטיפוליים ויחס מקל במידת-מה מהמערכת המשפטית.

בעלי תפקידים בכירים ברשות המקומית

מאחר שהפניות הישירות של הנערים והוריהם לבתי הספר השונים נכשלו, ניסו ההורים של עמי (15) וצור (13.5) לזכות בסיוע של בעלי תפקידים בכירים יותר ברשות המקומית. כיוון שמדובר ביישוב קטן, הנגישות של ההורים אל פקידי עירייה בכירים הייתה גבוהה יחסית, והם ראו בהם כתובת בעלת כוח והשפעה. ההורים פנו לבעלי תפקיד שונים, וכל פנייה שלא הביאה לתוצאה הרצויה גרמה להם לפנות לבעל תפקיד בכיר יותר – כך עברו הוריו של צור מבעל תפקיד במערכת החינוך לסגן ראש העיר ואחר כך לממלא מקום ראש העיר. בין פנייה אחת לשנייה חלף זמן רב, שכן ההורים המתינו זמן-מה, כדי לראות אם ההבטחות שקיבלו אכן מתממשות. הם הגיעו לפגישות בתקווה שבעלי התפקיד ינצלו את מעמדם לטובת הפעלת הלחץ על בתי הספר ויצליחו לקצר תהליכים ביורוקרטיים ולכפות את קבלת הנערים על המסגרות חינוכיות שדחו את בקשותיהם בעבר. מדיווחי ההורים עולה כי בעלי התפקידים הצהירו על נכונותם לסייע, אולם לא הצליחו לתת את הפתרון או את הסיוע שלהם ציפו ההורים. הם נתפסו כמי שהבטיחו הבטחות שווא או כמי שנכשלו (בפועל, אף אחד מבתי הספר לא הסכים לקלוט את הנערים). הפנייה של ההורים לבעלי התפקידים מצביעה גם על חוסר בהירות ביחס לגורם הקהילתי שאמור להיות אחראי על הטיפול בנערים, ויותר מזה – על החלל שהותירו גורמי החינוך והטיפול, שנמנעו מלהציע בעצמם את עזרתם לנערים.

אמא של צור:

אני מה זה במתח... היום עוד פעם עליתי על הבוקר לעירייה, שאלתי אותם מה העניינים, מה הם הולכים לעשות עם הילד, הרי הוא חוק חינוך חובה ועוד מעט נגמרת השנה... אמרו לי שהם מכנסים ועדה בחטיבה ושמחר יחליטו... תיאמת, אני לא רוצה שהוא יחזור לשם, אני לא מסוגלת להסתכל על הפרצוף של המנהל הזה... הרי שמה התחילה ההידרדרות של הילד... אני לא אומרת שהילד שלי הוא טלית שכולה תכלת... אבל תדעי לך שהוא הגיע לשם ילד טוב, ותוך שנה הייתה ההידרדרות שלא ידעתי מאיפה זה בא לי...

פנייתה זו של האם הסתיימה בהבטחה כי תכונס ועדה שתקבל החלטה בנוגע לצור. הוועדה התכנסה והוחלט לדחות את החלטה בעניינו של צור עד שצור יעבור אבחון פסיכולוגי.

לאחר שבועות אחדים פנתה האם לסגן ראש העיר:

אני לא ישנה בגלל הקטע של צור... אתמול שוב התקשרתי לסגן ראש העיר, שלמה... אמרתי לו "כפרה, תעשה משהו בשביל צור, תנסה להכניס אותו לחטיבה,

תראה עוד מעט השנה נגמרת ובמשפט השופט בטח ירצה לראות שהוא מסודר באיזה מסגרת... "אמר לי שהוא ישתדל... הם החליטו שצור צריך אבחון פסיכולוגי והפסיכולוג שמאבחן נסע לשבוע... המשפט מתקרב ואין לו עדיין מסגרת, בסוף יכניסו אותו לנווה חורש [מסגרת סגורה מחוץ לקהילה המיועדת לנוער העובר על החוק]...

פנייה זו הסתיימה בניסיון כושל מצד סגן ראש העיר להשפיע על מנהל בית הספר המקצועי לקבל את צור. מנהל בית הספר דחה את הבקשה בדרישה שצור יעבור אבחון פסיכולוגי, אך כיוון שהפסיכולוג שהיה אמור לערוך את האבחון היה בחופשה ממושכת, התהליך כולו נדחה ולמעשה לא התקיים. כשהאם המשיכה ללחוץ, קצין ביקור סדיר הציע כמה חלופות מחוץ לקהילה, אך צור סירב לקבל אותן.

שבועות אחדים לאחר מכן פנתה האם לממלא מקום ראש העיר. פנייתה זו הסתיימה בהחלטה לבדוק את הנושא ולחזור אליה עם תשובות מאוחר יותר:

האם: רציתי להגיד לך שעליתי היום לממלא מקום ראש העיר, סיפרתי לו הכול... בהתחלה התביישתי, לא נעים... הוא גם משפחה של בעלי, אבל בסוף לא הייתה לי בררה, בכיתי והוצאתי כל מה שיש לי על הלב... כי מנהל אגף החינוך וקצין ביקור סדיר שאלוהים ישלם להם, עליהם אני כבר לא רוצה לדבר... תראי... מה אני יגיד לך, סיפרתי לו על הילד מסכן, כמה הוא רוצה ללמוד בבית ספר, אמרתי לו שאני לא אומרת שהבן שלי טלית שכולה תכלת, אבל בכל זאת מגיעה לו הזדמנות. אני בטוחה שיש ילדים יותר גרועים ממנו שכן לומדים בבית ספר... הוא הבין את המצוקה שלי ואיך שאני מרגישה, אמר לי שהוא שמע על צור, אבל לא חשב שהמצב כזה חמור... מה אני יגיד לך, ימית... הצטערתי שלא עליתי אליו לפני... פשוט התביישתי בגלל שהוא קרוב של בעלי, אבל בשביל צור לא הייתה לי בררה... ואני אומרת לך מה לי ולבושות האלה, מה לי ולפשע...? אני מעדיפה ילד חולה ולא ילד עבריין...

ימית: מה הוא אמר?

האם: אמר לי, "תראי אני לא יודע מספיק על המקרה, אני יברר ויחזור אליך..." דוגמאות אלה מעידות על המאמצים שהשקיעה האם ועל ניסיונותיה הרבים (והכושלים) לחפש אחר מענים ולמצוא כתובת שתוכל להביא לפתרון ולזרז את שילובו של צור במסגרת חינוכית בקהילה. מסיפוריה לא ברור מיהו הגורם האחראי בקהילה שיוכל "לראות" את המצב ולקחת אחריות על הנעשה עם הנער. נראה כי במצב שנוצר גם בעלי תפקידים בכירים שאמורים להיות בעמדות כוח לא הצליחו להשפיע, לסייע לאם בקשייה ולמנוע מהנער הצעיר את המשך הניתוק ממסגרות לימוד.

בית המשפט

המפגש הישיר של הנערים עם מערכת המשפט התבצע אחת לשלושה—ארבעה חודשים, כאשר הנערים הוזמנו לבית המשפט המקומי לצורך דיונים. במקרים שבהם

היה מדובר בעברות חמורות במיוחד (כדוגמת חטיפת רכב באיומי סכין שביצעו עמי, קנפו וצור), הנערים נעצרו, והדיונים בעניינם נערכו בבית משפט מחוזי מחוץ ליישוב.

אחת לחודש נערכו ביישוב דיונים משפטיים לבני נוער שהיו מעורבים בביצוע עברות פליליות. הדיונים התקיימו החל מהשעה 8:00 בבוקר ועד לשעות אחר הצהרים. בימים אלה הפכו חצר בית המשפט, הגינה הציבורית הסמוכה והרחוב למקום מפגש חברתי עבור בני נוער הממתינים לדיון, חבריהם ובני משפחתם ועבור מכרים נוספים ובני נוער סקרנים מהקהילה. ההשתתפות בדיון הצריכה לרוב המתנה בת כמה שעות, כיוון שחלו עיכובים בדיונים. נראה היה כי הדיונים כמעט ואינם מתקיימים במועדים המדויק שלהם נקבעו. בשעות הללו התגודדו הנערים בקבוצות והחליפו ביניהם רשמים וחוויות בנושאי עברות, מעצרים, דיונים ועורכי דין וכן השערות בדבר החלטת בית המשפט והגורמים שעשויים להשפיע עליה. מדי פעם יצאו מתוך מבנה בית המשפט קצינת המבחן ועורכי דין, קראו לנערים ולהוריהם לצד ושוחחו עמם על המהלכים הצפויים של המשפט. נראה כי עצם השהייה ביחד במצב מורט העצבים של ההמתנה לדיון או לפסק דין סיפקה לממתינים הזדמנות להתייעץ זה עם זה, לזכות במעין תמיכה קבוצתית ואולי אף בנחמה מעצם היותה של צרתם משותפת גם לאחרים.

במהלך מפגשים אלו ניתן היה לזהות היבטים שונים של "חוסר הראייה" של מערכת המשפט את מציאות חייהם של הנערים הנשפטים.

במקרה אחד הופתעה ימית כאשר הבחינה בנער שנכנס לדיון ולראשו כובע מצחייה שחור ועליו הסמל של "ד"ר הופמן" (LSD). נראה כי אותו נער לא היה מוטרד מהאפשרות שהשופט "יראה" את משמעות הציור שעל כובעו, ייתכן שהוא אף בחר להופיע עם כובע זה כמעין התרסה.

בדוגמה אחרת ניתן לראות כי בית המשפט לא רק שאינו מודע לסמלים וסימנים מחיי הנערים, אלא בוחר להתעלם ממציאות חייהם. שוטר שנכח בבית המשפט סיפר על נער מחוסר בית שנהג להתגורר במקלטים עזובים. אותו נער הגיע להישפט על עברות רכוש רבות, והשופט גזר עליו תקופה ממושכת של מעצר בית עד לקבלת החלטה נוספת. השוטר הביע את פליאתו וכעסו על השופט שהתעלם מהעובדה שלאותו נער אין כלל בית לשהות בו.

לנערים חברי הקבוצה היה בית לשהות בו, אך גם מבחינתם שיקף מעצר הבית עמדה שלא ראתה את מציאות חייהם. התהליכים המשפטיים הנוגעים לנערים חברי הקבוצה התאפיינו בבירוקרטיזציה ובמשך זמן ארוך, שהותירו את הנערים ובני משפחותיהם במצבים של חוסר ודאות ועמימות. אחת הדוגמאות לעיוורון של הבירוקרטיזציה היא דחייתם של דיונים רבים בענייניהם של בני נוער ביום דיונים מסוים. הנערים המתונו לאותו מועד כשלושה-ארבעה חדשים והגיעו מלאי ציפייה לבית המשפט, אך הדיונים בענייניהם נדחו, שכן השופט היה שופט חדש אשר שימש

בעבר כעורך דינם ועתה לא יכול היה לכהן כשופט שלהם. הנערים והוריהם הביעו ביקורת נוקבת ביחס לעובדה שאיש לא טרח לבדוק את הנושא מראש. עבור רבים מהם משמעותה של דחיית הדיונים הייתה הארכה נוספת של מעצר הבית או מתח נוסף עד לדיון הבא.

לקראת כל דיון משפטי שאליו הוזמנו הנערים ניתן היה לראות כי הם והוריהם חשים חרדה גוברת, לעתים התבטא הדבר גם בהחמרה של המצב. במהלך תקופת עבודת השדה, צור, עמי וקנפו כבר היו במעצר בית במשך שלושה-ארבעה חודשים. במשך תקופה זו התקיימו כמה דיונים שבהם נדחתה החלטת בית המשפט בדבר העונש. במהלך הדיונים הללו הוארך מעצר הבית למשך חודשים ארוכים נוספים (והוא התמשך בסופו של דבר כשנה), ולנערים ניתנו הקלות בודדות כדוגמת הביקורים ביחידה לקידום נוער. לכאורה הפתרון של מעצר בית אמור היה לאפשר לנערים להתנתק מחבריהם העבריינים ומההתנהגות העבריינית, להתארגן ולהשתקם. אולם בפועל מעצר הבית המתמשך יצר מצב בלתי אפשרי עבור הנערים והוריהם. כיוון שלא נמצאה להם כל מסגרת חינוכית או טיפולית, הנערים היו אמורים לבלות את כל שעות היום והלילה בתוך הבית בהשגחת הוריהם. אין זה מפתיע כי ההורים התקשו לאכוף את מעצר הבית על ילדיהם למשך תקופה ארוכה כל כך.

אמא של צור (14) סיפרה לימית על הקושי שכרוך בהתמודדות עם מעצר הבית:

האם: הוא קם מאוחר, יצא רק לשעה, ישב פה במכולת של שמעון עם מאיר ועם כולם, זה הכול... קשה להם גם ככה עם המעצר בית הזה, חמישה חודשים, איך אפשר!! לפחות שיקלו עליהם, עד שמונה או משהו, איך אני יכולה להיות אתו כל היום בבית? אי-אפשר לצאת, אי-אפשר לזוז...

ימית: מה אומרת קצינת מבחן? בדקתם אם אפשר לבקש ממנה שתרשה לו לצאת אתך לסידורים?

האם: נראה לך שהוא יקום אתי בשמונה, הלך להם הסדר יום, הכול השתבש בגלל המעצר בית הזה, הם התרגלו לקום מאוחר, עכשיו קשה להם לקום ולתת שתנים [בדיקות שתן לגילוי שרידי סם], אני מבינה אותם...

הנערים הפרו את תנאי מעצר הבית באופן יום יומי בידיעת הוריהם. ההורים עצמם טענו כנגד העונש הזה כי בית המשפט "אינו רואה" את הנערים, וכי עונש זה אינו הולם את מציאות החיים של הנערים, משפחותיהם, והקהילה שבה הם חיים.

אמא של עמי (בן 15.5): אני אגיד לו לשופט במשפט שבגלל ששמו לי את הילד במעצר בית, אף בית ספר לא רוצה לקבל אותו.

בעלה (בכעס): זאת מערכת משפט זאת?? רק עושה לילדים יותר גרוע... לא מבין... מה, לילד שלי יש קרניים שאף בית ספר לא רוצה אותו, עשו ממנו עבריין הכי גדול.

בעוד בית המשפט דחה ואולי אף לא שקל את האפשרות של שליחת הנערים למסגרת סגורה מחוץ לקהילה, לא נמצאה בקהילה מסגרת חלופית שתוכל לתת מענה לצורכיהם, והמשפחה הפכה לגורם העיקרי שהתמודד עם מעצר הבית ועם

צורכי הנערים. נוסף על כך, נראה היה כי בית המשפט לא היה מודע לכך שבת הספר בקהילה סירבו לקבל את הנערים ללימודים כל עוד הם היו מצויים בתהליך משפטי, כמו גם לכך שבמשך אותה תקופה ארוכה ללא מענה המשיכו הנערים להסב נזק כבד לקהילה ולעצמם. כמו כן, לא ניתן להתעלם מהעובדה שמלבד ההורים גם המשטרה המקומית קיבלה על עצמה אחריות לאכיפת מעצר הבית המתמשך, אולם גם המשטרה לא הייתה פנויה לעסוק בכך. כך נפגעה גם תדמיתה של המשטרה שהצטיירה כמי ש"לא רואה" ואינה מסוגלת לאכוף את החוק. נוסף על כך, אפשרות סבירה היא שנערים אחרים בקהילה שעברו על החוק ראו בעובדה שהנערים לא נענשו בחומרה לאורך תקופה ארוכה חיזוק לכך שגם הם יוכלו להמשיך בדרכם העבריינית מבלי לחשוש מעונש של שליחה להוסטל, למוסד סגור או לכלא לנוער עברייני.

היבט נוסף של יחסי הגומלין בין הנערים לבין המערכת המשפטית בא לידי ביטוי בתפיסתם של הנערים את תהליך קבלת ההחלטות בבית משפט כלא ענייני, לא צודק ולא מושפע מן העובדות. הם תפסו את ההליך המשפטי כניתן לתמרון ומוטה בהתאם לאיכות עורכי הדין.

ההמתנה למשפט הייתה זמן מתאים לתכנן במה להודות, מה לומר ומה לא לומר במהלך המשפט, ולקבוע מי מהנערים ייקח על עצמו את האשמה או יאולץ לקבל אותה על עצמו. כך ניתן היה לראות כי חלק ניכר מתוצאות המשפט נקבע בעצם בזמן ההמתנה בחצר, במסגרת שיחות בין הנאשמים עצמם או במסגרת שיחות בין עורכי הדין לבין הנאשמים או התביעה. לדוגמה, נערים מסתודדים ביניהם:

נער א: אתם עכשיו במשפט על התיק שיש לכם עם רוני, תיזהרו להודות, צריך לתקוע את רוני.

נער ב (בהתלהבות): אין!! זה תיק שאנחנו נותנים לו לאכול כמו גדול.

נער א: כמו גדול!

נראה כי החלטתם של הנערים שלא להודות באשמה לא נקשרה לעובדות או להשלכות האפשריות של מהלך המשפט על חייהם, אלא הושפעה מרצונם להעביר מסר לנער שהיה עתיד להישפט עמם, או "לחנך" אותו. נראה היה כי המעורבים האחרים במהלך המשפטי לא נתפסו כמי שיהיו מסוגלים "לראות" את האמת.

השיחות של הנערים עם עורכי הדין חשפו מציאות דומה: באחת מפגישות חצר בית המשפט הסתודד נער עם עורך דינו, שהיה לבוש בהידור בחליפה ועניבה בצבעי שחור-לבן. עורך הדין הניח את ידו על כתפו של הנער. דקות ספורות לאחר מכן חזר הנער למקום שבו ישבו חבריו ודיווח להם על תוכן השיחה: "העורך דין שלי לקח אותי לצד, אמר לי שאני חייב להודות לפחות בתיק אחד..." חברו הוסיף בתגובה: "עסקת טיעון יענו... גם לאבא שלי אמרו את זה עכשיו..." ממקום מושבנו הבחנתי באבא של הנער שהוא משוחח עם עורך הדין. תוך כדי שיחה האב הצביע על מסמכים שונים שהוא החזיק בידו.

ביום דיונים אחר שיתף נער בחור צעיר שנחשב מנוסה יותר בהליכים משפטיים, בהתלבטויותיו:

הנער: ואיי... אני לא יודע מה לעשות... עורך הדין שלי בא אלי אמר לי שאני חייב להודות בפריצה כי שמעון דפק אותי ואמר להם שהוא מודה... ואני בכלל לא הייתי בזה, אני לא יודע על זה כלום... אבל הוא אמר לי שאם אני לא מודה אני יסתבך יותר... מה אני יגיד להם על זה? אני לא יודע כלום...

הבחור (מקשיב לו בעניין ועונה): תודה, תודה... עדיף לך...
הנער (בדבריו ובהבעות פניו ניכר חשש וחוסר ביטחון): אבל אני לא יודע מה להגיד להם על זה, אני לא יודע על זה!! לא עשיתי את זה בכלל...

מדוגמאות אלה ניתן ללמוד כי על פי תפיסתם של הנערים, ההחלטה שהתקבלה בצד, אל מול עורך הדין שייצג אותם, היא ההחלטה בעלת ההשפעה הרבה ביותר על תוצאות המשפט. במהלך אותם חילופי דברים לא היה נראה כי העובדות, הראיות או כל גורם רלוונטי אחר נלקחים בחשבון.

בשיחה אחרת התייחסו הנערים ישירות אל טיב כישוריו של עורך הדין כאל הגורם בעל ההשפעה הגדולה ביותר מכרעת על תוצאות המשפט:

נער א: אני חוסך כסף לימים רעים.

נער ב: למה אתה מתכוון?

נער א: יענו לחיות טוב כשאפשר... ואם יתפסו אותי אני יוכל להעמיד להם עורך דין משהו בן זונה...

נער ג (מצטרף לשיחה): כן, כמו סוזי שלו או איך קוראים לו... [מציין שם של עורך דין ידוע].

נער א (בהתלהבות): אחד כזה, אם הייתי מביא אותו למשפט שלי עכשיו, היה מוציא אותי בלי כלום... השופט רק היה רואה אותו היה משחרר אותי... [מחקה כביכול את עורך הדין] לך, לך הביתה... ילד טוב, ילד חמוד...

נער ג (מחייך לשמע החיקוי של חברו): כן... איך שהיית נכנס היו כבר שולחים אותך הביתה, השופט רק רואה עורך דין כזה, משחרר אותך במקום...

נראה היה מחילופי הדברים הללו כי הנערים האמינו שלו היה עומד להגנתם עורך דין "טוב", שהשופט "רואה", הם היו מצליחים לסיים את התהליך המשפטי ללא עונש חמור, זאת באופן בלתי תלוי בראיות שהצטברו כנגדם ובכמות העברות שבהן הם היו מעורבים וחומרתן.

דין

מאמר זה הציג קבוצה של נערים שמציאות חייהם כוללת עיסוק רב בפעילות פלילית, ובמיוחד בסחר בסמים, ועמד על יחסיהם עם הקהילה והשירותים החברתיים כיחסים הדדיים של "לא רואים בעיניים".

הביטוי "לא רואים בעיניים" שרווח בשפתם של הנערים, הוצג כמיצוי של עמדתם כלפי הקהילה – עמדה של פריצת גבול והתרסה ביחס לקודים חברתיים, נורמות וחוק מצד אחד, אך גם עמדה של מודעות והיכרות עם אותם קודים, ציפיות חברתיות ותביעות החוק מצד שני. מודעותם של הנערים הצביעה על דו-הערכיות שלהם כלפי הקהילה שבה הם חיו – מצד אחד הם "ראו" את הקהילה ואף היו מעוניינים להשתייך לבתי הספר כמוסד חשוב בה ומצד שני, הם הפגינו פעילות מתמשכת של התכחשות לקהילה, אלימות כלפיה ופגיעה בשלומה ובשלום חבריה.

ניתן להבין את הביטוי "לא רואים בעיניים" כמשקף הלכי רוח וצרכים שונים של הנערים. השימוש בביטוי, ובעיקר ההתנהגויות הנגזרות ממנו, היוו עבור הנערים אמצעי להדגשת זהותם הקבוצתית הייחודית והצהרה על היותם שונים ממי שאינם חולקים את אורח החיים העברייני (Vigil, 1998). אף על פי ש"לא רואים בעיניים" הוא חלק מהעגה המקובלת בקרב בני נוער בכלל, הרי האופן שבו השתמשה בו קבוצת הנערים שתוארה, היווה מבחינתם ביטוי עמדה של "אני יכול", "אני חזק", "אני לא מפחד" – מה שעולה בקנה אחד עם החשיבות הרבה שהקנו הנערים להפגנת "גבריות", כלומר כוח, השפעה ומעמד, תפיסה המתוארת בספרות המקצועית כנפוצה בקרב כנופיות וחבורות רחוב (Hazani, 1989; Spergel, 1995).

דרך נוספת שבה ניתן להסביר את עמדת הקבוצה, היא שאורח החיים העברייני והמאפיינים הנלווים אליו מילא את החלל שהיה קיים במציאות חיים של ניתוק מתבגרים ממסגרות לימוד וטיפול בקהילה, ולמעשה היווה חלופה לבילוי שעות הפנאי. חלופה זו הכילה בתוכה עניין, מסלולי למידה מאתגרים ובעיקר, תחושת השתייכות וליווי בתקופה מכרעת של עיצוב הזהות (מוס, 1988; Vigil, 1998).

מן הממצאים עולים ביטויים שונים של כעס ורצון של הנערים לנקום במסגרות שדחו אותם ובגורמים נוספים שנתפסו כ"לא רואים", לא מסוגלים או לא מעוניינים לסייע. כך קיימת אפשרות שחלק ניכר מהתרבות שאפיינה את הנערים בקבוצה שירת את הצורך שהיה להם למרוד ולמחות כנגד אותה קהילה "לא רואה" ולעתים אף דוחה. אפשרות זו מציגה את תרבות הנערים בקבוצה כ"תרבות של התנגדות" (Bourgois, 1996) כלפי קהילה לא מקבלת, "לא רואה" וחסרת מענים לצורכיהם של נערים המצויים בתקופת גיל ההתבגרות. מציאות חיהם של הנערים ובקיאותם בפרקטיקות של פשיעה וסחר בסמים אכן הכילו הזדמנויות רבות למעשים של התנגדות ומחאה.

בניגוד לנערים, אשר אינם "רואים" את הקהילה באופן גלוי ומוצהר, הקהילה והשירותים החברתיים, אשר מופקדים על "ראיית" הנערים ועל שלומם וטובתם, פועלים באופן של "אי-ראייה" שלהם ושל צורכיהם בדרכים סמויות. מאמר זה מציג את מגוון האופנים שבהם הנערים אינם נראים על ידי בתי הספר (אף שבשל גילם הצעיר חלקם כפופים לחוק חינוך חובה), על ידי אנשי מפתח בקהילה, שאינם מתגייסים לסייע להם, וכן על ידי בית המשפט לנוער, ששופטיו אינם רגישים

למאפיינים הסמליים שבהם הנערים מציגים את עצמם, ואינם מודעים די הצורך למציאות החיים של הנערים כפרטים ולמגבלות קהילותיהם. משך הזמן הארוך של ההליכים המשפטיים (האופייני לא רק למערכת המשפט לנוער) אינו תואם אף הוא את מציאות חייהם של הנערים ואת משמעות הזמן החולף לסיכויי השיקום שלהם. כמו כן, נהלים משפטיים, המוצגים במאמר, נתפסים על ידי הנערים כמושפעים מכוח, יוקרה והליכים טכניים, ולא משיקולים ענייניים וצודקים או מ"ראייה אמתית" של מציאות חייהם.

סקירת השירותים בקהילה מראה כי למרות קיומם של מענים ומסגרות שהגדרות קהלי היעד שלהן כוללות בתוכן תופעות כמו ניתוק ומצבי סיכון, אין התייחסות ייחודית לנוער בעלי דפוסי התנהגות עבריינים כרוניים או לנוער סוחר בסמים (דנון, 1999; חובב ועמיתיו, 2001; כהן-נבות ועמיתיו, 2001; להב, 1999; פרידמן ובנדס-יעקב, 2003). כפי שניתן היה לראות מתגובותיהם של מנהלי בתי הספר שסירבו לקבל את הנערים, מציבים נערים העוסקים בעבריינות קשה, ובעיקר בסחר סמים, קשיים ייחודיים (Centers & Weist, 1997; Okundaye, 2004; Taylor, 1990). כיוון שסמים נתפסים כ"מחלה מידבקת", הרי שילוב הנערים בבית הספר נתפס כמסכן נערים אחרים. כך התברר כי גם המסגרות החינוכיות החלופיות, שאמורות מעצם הגדרתן לתת מענה לנערים בעלי מאפיינים של ניתוק ומעורבות בפליליים, חסרות את הכלים והמשאבים להתמודד עם נערים העוסקים בסחר בסמים, והן נסגרו בפניהם.

ממצאי המחקר מעוררים תהיות גם ביחס למעצר הבית, שהוא הן עונש והן חלק מהליך משפטי. לא ברור אם יש איזושהי הגבלה על אורכו של מעצר הבית, לא ברור אם נערים צעירים ובני משפחותיהם יכולים לעמוד בתנאי מעצר בית לאורך תקופות ממושכות ולא ברור אם יש בקהילה גורם שיכול להיות אחראי על אכיפת מעצר הבית ועל ניצולו בצורה יעילה לצורך ביצוע התערבות משמעותית בחיי נערים העוברים על החוק. יתרה מזו, ממצאי המחקר הנוכחי מציגים את מעצר הבית כתקופה שבה עלולות לחול התדרדרות נוספת במצבם של נערים וההעמקה של הניתוק בינם לבין הקהילה.

הממצאים מעידים על חוסר בהירות בנוגע לשאלה, מי הגורם הקהילתי האחראי לטיפול בנערים העוסקים בסחר בסמים ומעורבים בדפוסי התנהגות עבריינים חמורים וכוונניים. גם אם קיימות ברחבי הארץ מסגרות חוץ-קהילתיות המיועדות למתן מענים חינוכיים וטיפוליים לבני נוער בעלי מאפיינים זהים למאפייני הנערים, בכל זאת לא ברור מי הגורם בתוך הקהילה ש"יראה" את הצורך של הנערים להגיע לאותן מסגרות וייקח את האחריות על הפנייתם בקצב המותאם לצורכיהם. יתרה מזו, העובדה שלחלק מהנערים בקבוצה היו למעלה מעשרה תיקים פליליים וכך גם הממצאים הנוגעים לבירוקרטיה המאפיינת את ההליכים המשפטיים מציגים את האפשרות שהנערים ישלחו לאותן מסגרות כבעלת סיכוי קלוש.

השתלשלות האירועים בחיי הנערים המתוארים במאמר מראה כי מעגל העיוורון של הקהילה ביחס למצבם של הנערים נשבר וקצב התגובה למעשיהם הוא רק במקרים קיצוניים שבהם ביצעו הנערים מעשים שאותם לא יכלה הקהילה ש"לא לראות": חודשים ספורים לאחר תום תקופת עבודת השדה האינטנסיבית, רצח רואש בדקירות סכין צעיר אחר במרכז המסחרי ביישוב בשעה שהמקום המה אדם, ונשפט ל-16 שנות מאסר. כשנה לאחר מכן, עמי שרף את רכבו של סגן ראש העיר ונשלח מידית להוסטל לנוער עבריין מחוץ לקהילה.

הבעיות החמורות שתוארו במסגרת מאמר זה וההשלכות הקשות שיש להן על שלומם של הנערים, בני משפחותיהם והקהילות שבהן הם חיים, מעלות את הצורך במחקרים נוספים שייבנו מידע על התופעות הללו וישמשו את מקבלי ההחלטות ואנשי המקצוע לצורך כיוון מדיניות בנושא והפניית מאמצים לתכניות איתור, מניעה וטיפול. במיוחד אנו רואות צורך בביצוע מחקרי פעולה (action research) (שקדי, 2003) ומחקרי הערכה (פרידמן, 2005), שילוו את תכנון וביצוען של מסגרות ותכניות התערבות המיועדות לנוער בעל התנהגות עבריינית.

הממצאים מובילים גם לשורה של המלצות יישומיות שיש בהן כדי להגביר את היכולת של הקהילה, באמצעות אנשי המקצוע הפועלים בה, "לראות" נערים בעלי אורח חיים עברייני. ההמלצות שיפורטו להלן נוגעות לדרכי האיתור של הנערים וליצירת הקשר עמם, לדרכי הטיפול ולמדיניות החוק והאכיפה ביחס לבעיה המתוארת.

איתור הנערים הוא שלב ראשון ב"לראות בעיניים". לשם כך על אנשי המקצוע לבצע עבודת יישוג שתאפשר את איתור הנערים בזירות שבהן הם חיים ופועלים ואת יצירת הקשר הראשוני עמם. מתוך ההתנסות האישית של ימית ביצירת קשר משמעותי עם הנערים והצעירים, עבודת היישוג נראית אפשרית, אולם היא מצריכה תנאי עבודה מיוחדים ותובעניים. לצד נכונותה של ימית לשמש בעבור הנערים אוזן קשבת ואמפתית, תרמו להצלחה ביצירת הקשר עם הנערים גם נכונותה להשתמש לאורך המחקר ברכבה הפרטי, לאתר את הנערים באמצעות הטלפון הנייד שברשותה ולהגיע למקומות המפגש שלהם בשעות הלילה. על כן, מומלץ לבחון את העסקתם של אנשי מקצוע בעלי נכונות גבוהה לעבודה בתנאים אלה, לצייד אותם באמצעים, כגון כלי רכב וטלפונים ניידים, הנדרשים לצורך איתור בני הנוער, ולתגמל אותם בהתאם לשעות העבודה הבלתי שגרתיות ולמאמץ הרב הנדרש.

אמצעי נוסף שיכול לסייע באיתור נערים בעלי מעורבות קיצונית בהתנהגויות פליליות ובטיפול בהם הוא תיאום בין גורמי החינוך והאכיפה בקהילה. הממצאים מעידים על כישלון המערכות שאינן מתואמות ואשר מגיבות בנפרד לצרכים שונים – אמתיים או מדומים – של הנערים. בית המשפט מגיב לצורך של הנערים בשיקום, בשעה שבתי הספר ושירות המבחן אינם ערוכים להציע תכנית שיקומית רלוונטית. כל תגובה טיפולית או שיקומית שאינה מתייחסת לכלל הצרכים של הנערים ושל הקהילה אינה יכולה להוות חלופה ממשית עבורם. מחקרים מעידים כי לא ניתן להצליח לעורר

שינוי בחייהם של נערים אם לא יינתן להם טיפול הוליסטי המערב גורמים שונים ונותן מענים לצרכים מגוונים בחייהם (Arthur, Hawkins, Pollard, Catalano, & Baglione, 2002). מאמר זה מתאר את כישלון של המערכות החברתיות, אשר אינן פועלות במתואם ואינן מתמודדות בעיניים פקוחות עם מורכבות המציאות של הנערים ושל קהילתם.

באשר למניעה, טיפול ושיקום, הממצאים מעידים על הצורך בפיתוח מענים ייחודיים לבני נוער בעלי דפוסי התנהגות עבריינית קיצוניים או לבני נוער הסוחרים בסמים. ראשית, יש לפעול למען יצירתן של תכניות מניעה וטיפול רלוונטיות בקהילה ומחוץ לה. במקביל, יש לבחון כיצד לגבות את ההפניה של נערים למסגרות אלה בהליכים משפטיים קצרים ורגישים יותר. המלצה בולטת נוספת לטיפול הנגזרת מתוך הממצאים היא ההכרה בהשפעתה של הקבוצה על החבר היחיד שעשוי להגיע לטיפול. הממצאים מצביעים על המשמעות הרבה שיש לקבוצה בעיני החברים בה ועל חלקה הרב בדפוסי החיים שאימצו הנערים. הממצאים מצביעים בעיקר על האופן שבו תומכת הקבוצה ביחיד המשתייך לשורותיה ומעניקה לו את הסיוע והביטחון הנדרשים לצורך קיום אורח חייו העברייני. על כן, מומלץ כי הגורמים החינוכיים-טיפוליים בקהילה יגלו רגישות גבוהה לקיומה של "קבוצת השווים" שאליה משתייך הפרט המופנה לטיפול. במקרים שבהם מתבצע הטיפול בפרט במסגרת הקהילה ובמקרים שבהם לא ניתן לנתק את הפרט מהקבוצה שאליה הוא משתייך, יש לבחון כיצד ניתן לשתף בתהליך הטיפולי חברים אחרים בקבוצה ולזכות בהכרה או ב"אישור" המנהיג לקשר של החברים עם איש המקצוע.

סקורות

אבו עסבה, ח', כהן-נבות, מ' ועבדו, ב' (2003). **איתור צרכים של בני הנוער בנצרת דוח מחקר מסכם**. ירושלים: גוינט – מכון ברוקדייל.

אריקסון, א"ה (1987). **זהות, נעורים, משבר**, בעריכת ע' עינת. תל אביב: ספריית פועלים. אשד-פלך, מ' (1996). **הפסיכולוגיה בשטח ההפקר**. רמת השרון: מב.ע.

בידרמן, ד' (2002). **מאפיינים קהילתיים בתחומי המניעה וקשריהם לעמדות של בני נוער כלפי שימוש בחומרים פסיכואקטיביים, לכוונות התנהגות ולהתנסויות – מחקר אורך**

בשני יישובים עירוניים. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

בר-המבורגר, ר' (2006). השימוש בסמים פסיכואקטיביים במדינת ישראל: תמונת מצב החל מתחילת שנות ה-90 ועד היום. זמין באתר www.antidrug.gov.il/download/://.fileshttp

גלבו, א' (2006). הדו"ח הסטטיסטי הפלילי השנתי של מדינת ישראל. זמין באתר <http://www.police.gov.il/mehozot/agafTichnon/Documents/pschia2006.pdf>

דנון, ד' (1999). **גשר על מים סוערים – השירות לנוער וצעירים וחבורות רחוב**. ירושלים: משרד העבודה והרווחה.

- הראל, יי, אלבוגן-פרנקוביץ, שי, מולכו, מי, אבו-עסבה, חי, חביב, גי ורהב, גי (2002). **נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי: סיכום ממצאי המחקר השני (1998)**. ירושלים: גוינט – מכון ברוקדייל.
- חביב, גי, בן רבי, די וארגוב, די (2001). **הטיפול המשטרתי בקטינים ובבני נוער: היערכות המשטרה בתחום מניעת הפשיעה בקרב בני נוער**. ירושלים: גוינט – מכון ברוקדייל.
- חובב, מי, הרשקוביץ, א' והורוביץ, די (2001). **קטינים נפגעים וקטינים פוגעים – תשאל וראיון בהליך המשפטי**. תל אביב: ציריקובר.
- חסיין, יי (1992). **עבריינות נוער בישראל: מצוקה אובייקטיבית ומצוקה סובייקטיבית בקרב העולים מארצות האסלאם לישראל. מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית, 2, 62–73**.
- כהאן-סטרבצ'ינסקי, פי ויורוביץ, לי (2004). **תכנון אסטרטגי של שירותים לתכניות לבני נוער בעיר פתח תקווה: ממצאי המחקר והמלצות ועדת ההיגוי**. ירושלים: גוינט – מכון ברוקדייל.
- כהן-נבות, מי, אלבוגן-פרנקוביץ, שי וריינפלד, תי (2001). **הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער – דוח מחקר**. ירושלים: גוינט – מכון ברוקדייל.
- להב, חי (עורך) (1999). **נוער בשולי החברה: התופעה ודרכי ההתמודדות: מדיניות טיפול בנוער בסיכון ובנוער מנותק בישראל: אוכלוסיות יעד, מטרות, עקרונות ודרכי פעולה**. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט.
- מוס, ר"א (1988). **תיאוריות על גיל ההתבגרות**. תל אביב: ספריית פועלים.
- פרידמן, יי (2005). **מדידה והערכה של תכניות חברתיות וחינוכיות**. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- פרידמן, יי ובנדס-יעקב, א' (2003). **עבודת היישוג בשירות לנוער וצעירים במשרד הרווחה**. דו"ח מחקר מס' 267, פרסום מס' 758. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- צבר בן-יהושע, ני (1997). **המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה**. תל אביב: מודן.
- צבר בן-יהושע, ני (2001). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי**. לוד: דביר.
- קריב בן-משה, יי (2002). **מתבגרים ב"מצבי ניידות" החוויה וההתנסות בחיים ברחוב ומהרחוב**. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן.
- שורר, רי (1976). **שלהם הוא הלילה – חבורות רחוב בישראל**. תל אביב: ספריית פועלים.
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת מחקר איכותני – תיאוריה ויישום**. תל אביב: רמות.
- Adler, P. (1985). *Wheeling and dealing: An ethnography of an up-level drug dealing and smuggling community*. New York: Columbia University Press.
- Adler, P.A., & Adler, P. (1983). Shifts and oscillations in deviant careers: The case of upper level drug dealer and smugglers. *Social Problems*, 31(2), 195–207.
- Arthur, M. W., Hawkins, J. D., Pollard, J. A., Catalano, R. F., & Baglioni, A. J. (2002). Measuring risk and protective factors for substance use, delinquency, and other adolescent problem behaviors: The community that care youth survey. *Valuation Review*, 26(6), 575–601.

- Atkyns, R. L., & Hanneman, G. J. (1974). Illicit drug distribution and dealer communication behavior. *Journal of Health & Social Behavior*, 15, 36–43.
- Bourgois, P. (1989). In Search of Horatio Alger: Culture and ideology in the crack Economy. In P. Bourgois (Ed.) (1997), *Crack in America* (pp. 57–76). Berkeley, CA: California Press.
- Bourgois, P. (1996). *In search of respect: Selling crack in El Barrio*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Centers, N., & Weist, D. (1997). Inner city youth and drug dealing: A review of the problem. *Journal of Youth and Adolescence*, 27(3), 395–411.
- Cohen, A. K. (1967). *Delinquent boy: The culture of the gang*. New York: The Free Press.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (1998). *The landscape of qualitative research theories and issues*. Calif.: Sage Publication.
- Dunlap E., & Johnson B. D. (1999). Gaining access to hidden populations: Strategies for gaining cooperation of sellers/dealers in ethnographic research. *Drugs and Society*, 14(12), 127–149.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I., & Shaw, L. L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fairlie, R. W. (2002). Drug dealing and legitimate self-employment. *Journal of Labor Economic*, 20(3), 538–567.
- Fitzpatrick, J. L., & Gerard, K. (1993). Community attitudes towards drug use: The need to assess community norms. *The National Journal of Addictions*, 20(10), 947–957.
- Glazer, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategic for Qualitative research*. New York: Aldine Transaction.
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (1995). *Ethnography: Principles in practice*. London: Routledge.
- Hazani, M. (1989). The Charaka Complex: Maturation out of delinquency in an Israeli slum. *Journal of Contemporary Ethnography*, 18(3), 243–270.
- Horowitz, R. (1986). Remaining an outsider: Membership to research rapport. *Journal of Contemporary Ethnography*, 14(4), 413–423.
- Horowitz, R. (1987). Community tolerance of gang violence. *Social Problems*, 34(5), 437–450.
- Lambert, E. Y. (Ed.) (1990). *The collection and interpretation of data from hidden population*. NIDA Research Monograph 98. Rockville, Md.: U.S Dept. of health and Human Services.
- Okundaye, J. N. (2004). Drug trafficking and urban African American youth: Risk factors for PTSD. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 21(3), 285–302.

- Sheley, J. F., Zhang, J., Brody, C. J., & Wright, J. D. (1995). Gang organization, gang criminal activity, and individual gang members' criminal behavior. *Social Science Quarterly*, 76(1), 53–68.
- Siegel, L. J. (2000). *Criminology*. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- Smith, C. D., & Kornblum, W. (1996). *In the field: Reading on the field experience*. Westport, Conn.: Praeger.
- Spergel, I. A. (1992). Youth gangs: An essay review. *Social Service Review*, 66(1), 121–140.
- Spergel, I. A. (1995). *The youth gang problem: A community approach*. New York: Oxford University Press.
- Taylor, C. S. (1990). *Dangerous society*. East Lansing, Mich.: Michigan State University Press.
- Venkatesh, S. A. (1999). Community-based interventions into street gang activity. *Journal of Community Psychology*, 27, 551–567.
- Vigil, D. J. (1998). Group process and street identity: Adolescent Chicano gang members. *Ethos*, 16(4), 421–445.
- Weppner, T. S. M. (Ed.) (1977). *Street ethnography: Selected studies of crime and drug use in natural setting*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publicatuin.
- Xiong, M. (2002). A discriptive study of Hmong youth gang members in the California central valley. Partial fulfillment of the requirements for Ph.D. dissertation. University of the Pacific, Stockton, Calif.
- Yoshikawa, H. (1994). Prevention as cumulative protection: Effects of early family support and education on chronic delinquency and its risks. *Psychological Bulletin*, 115(1), 28–54.